

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 28, 2010.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 28, 2010.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 28, 2010.

UDK 811.163.4'282(497.16)

Данијела РИСТИЋ*

О ГОВОРИМА ИСТОЧНЕ ЦРНЕ ГОРЕ У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Анстракт: У раду је дат преглед досадашње литературе о говорима источне Црне Горе. Посебна пажња посвећена је дијалекатској студији Михаила Стевановића „Источноцрногорски дијалекат”, а указано је и на недостатак опсежнијих студија са дијалекатског подручја сјевероисточне Црне Горе. У раду је показано да постојећа литература, поред тога што нуди доста корисног материјала, иницира и нека питања која треба да постану императиви будућим истраживачким подухватима. У том смислу настојало се да се дају и извјесне смјернице које би требало слиједити у даљим дијалекатским испитивањима говорног подручја источне Црне Горе.

Кључне ријечи: говори источне Црне Горе, *Источноцрногорски дијалекат*, говори сјевероисточне Црне Горе, говори југоисточне Црне Горе, дијалекатске студије, будући задаци литературе

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Испитивање народних говора Црне Горе, актуелно још од Вуковог времена¹, резултирало је тиме да данас имамо прилично јасну слику на дијалекатској карти овог подручја. Међутим, то никако не значи да је ово дијалекатско подручје испитано до краја, већ више иде у прилог констатацији да је богато и подстицајно за дијалекатска истраживања.

На основу представе добијене истраживањима, данас говоримо о западном дијелу Црне Горе као доминантно новоштокавском под-

* Стручни сарадник у Институту за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”, ЦАНУ.

¹ Прве дијалектолошке податке из Старе Црне Горе и Боке Которске дао је Вук Караџић у Предговору *Српским народним пословицама* (Цетиње 1836).

ручју (сјеверозападна дијалекатска зона припада источнохерцеговачком дијалекту), док је дијалекатска слика источног дијела разноликија; управо за ово подручје је констатована интензивна дијалекатска диференцијација.

Досадашња научна литература о говорима источне Црне Горе, поред важних података које пружа, иницира и многа неријешена питања. Покушаћемо да дамо преглед постојећих студија и радова са источноцрногорског дијалекатског подручја и да укажемо на неке будуће путеве којима би требало да крену даља истраживања и да се ријеше спорна питања која су самом литературом наметнута.

2. Говори источне Црне Горе обухватају широк географски простор који не представља дијалекатски компактну цјелину. Говори југоисточне Црне Горе су зетско-јужносанџачког типа, са многим неуједначеностима и структурним разликама. Говори на сјевероистоку Црне Горе пружају другачију слику. Граница источнохерцеговачких говора, осим сјеверозападне Црне Горе, обухвата на сјевероистоку и Колашин, а испушта Бијело Поље и већ ово подручје нуди интересантан материјал за испитивање прелазних и мијешаних говорних типова и изоглоса које прелазе из једног говорног подручја у друго. Имајући у виду такво стање, најприје ћемо се осврнути на говоре сјевероисточног дијела Црне Горе и њихово мјесто у досадашњој литератури.

ГОВОРИ СЈЕВЕРОИСТОЧНЕ ЦРНЕ ГОРЕ У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

3. Говори сјевероисточне Црне Горе нијесу били чест предмет дијалектолошких истраживања. Издвојићемо неке од значајнијих радова.

Говор околине Колашина, монографска студија чији је аутор Мато Пижурица², представља комплетан увид у фонетске, морфолошке и синтаксичке особености овог подручја, настањеног Морачанима и Ровчанима, које главнином својих језичких црта припада прогресивним говорима источнохерцеговачког типа.

Од истог аутора су радови о неким особеностима ровачког говора: *Из ономастике Роваца, Неке особене форме изражавања импе-*

² М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 2, ЦАНУ, Титоград 1981, 1-248.

ративности у говору Роваца, те *Употреба надежа у говору Роваца*³. О ровачком говору писао је и Д. Петровић⁴.

Овдје да истакнемо и радове о насељима у општини Колашин – рад Наде Ловрић: *Акцент именица мушког рода у говору Маташева* и Драгољуба Петровића: *Требаљево – фонолошки опис говора*⁵.

3.1. О сусједним говорима Мојковца и Бијелог Поља литература није обимна.

Говор Бијелог Поља имамо тек у оквиру појединих краћих радова: М. Секулић: *Неке особине говора Бијелог Поља*; Б. Милетић: *О васојевићком и бјелопољском говору*, од истог аутора је и рад: *О говорима Црне Горе (Бијело Поље, Васојевићи, Црмница)*, а ту је и рад Д. Ћупића: *Осврт на бјелопољски говор у Црној Гори*⁶.

Полуијекавизам (дуго *јат* дало је *ие*, а кратко *е*), постојање доста примјера са најновијом акцентуацијом и прилично стабилна позиција гласа *x* у консонантском систему – јесу једини подаци које имамо о бјелопољском говору на основу постојеће литературе.

Блиска овим говорима је студија Д. Барјактаревића *Бихорски говор*⁷, о говорним карактеристикама подручја у долини Лима између Берана и Бијелог Поља, у којој је показано да Бихор, као област која има ијекавско-екавску замјену *јата*, треба издвојити из зетсколовћенског дијалекта.

³ М. Пижурица, *Из ономастике Роваца*, Прилози проучавању језика, бр. 7, Нови Сад 1971, 167-187; *Неке особене форме изражавања императивности у говору Роваца*, Прилози проучавању језика, књ. 8, Нови Сад 1972, 41-45; *Употреба надежа у говору Роваца*, Прилози проучавању језика, књ. 3, Нови Сад 1967, 143-177.

⁴ Д. Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику VIII, Нови Сад 1965, 157-184.

⁵ Н. Ловрић, *Акцент именица мушког рода у говору Маташева*, Прилози проучавању језика, књ. 7, Нови Сад 1971, 139-156; Д. Петровић, *Требаљево – фонолошки опис говора*, Фонолошки описи, Сарајево 1981, 551.

⁶ М. Секулић, *Неке особине говора Бијелог Поља*, часопис Токови, Иванград 1971, 165-176; Б. Милетић, *О васојевићком и бјелопољском говору*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића за 1935. и 1937. годину; Б. Милетић, *О говорима Црне Горе (Бијело Поље, Васојевићи, Црмница)*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића: II (1935), 13-16; IV (1937), 21-25; V (1937), 30-32; Д. Ћупић, *Осврт на бјелопољски говор у Црној Гори*, Српски језик, бр. 9/1-2, година IX, Београд 2004, 515-519.

⁷ Д. Барјактаревић, *Бихорски говор – фонетске особине и акценат*, Зборник Филозофског факултета у Приштини III, Приштина 1966, 9-79; *Морфолошке и синтаксичке особине*, Зборник Филозофског факултета у Приштини IV, Приштина 1967, 1-39.

О сусједном мојковачком говору литература је веома штура, тако да можемо издвојити само *Рјечник говора Проиђења* Милоша Вујичића⁸, који, иако усамљен примјер, може бити важан извор за увид у говорне карактеристике на овом подручју.

3.2. Дијалекатска представа говора са горњовасојевићког подручја знатно је обogaћена недавно публикованом монографијом Раде Стијовић *Говор Горњих Васојевића*⁹.

Иста ауторка бавила се и лексиком васојевићког краја и као резултат тога имамо: *Из лексике Васојевића [диференцијални речник говора Васојевића]*¹⁰.

Поред тога, васојевићки говор је присутан у литератури и у виду краћих радова и приказа – М. Стевановић: *Главне дијалекатске црте васојевићког говора*; Т. Марсенић: *Из народног говора васојевићког краја*; Р. Алексић у раду *О говорима Црне Горе*, гдје су, осим области Горњих Васојевића, обухваћени још Колашин и Беране; Љ. Рајковић: *Прилог познавању горњовасојевићког говора*; Р. Стијовић: *Неке црте говора Васојевића и Фрикативи ф и х у говору Васојевића*¹¹.

3.3. И о пљеваљском говору је писано, али такође у оквиру појединачних радова (Г. Ружичић: *Акценатски систем пљеваљског говора* и Д. Ћупић: *Основне особине говора Пљеваља*¹²), тако да монографског описа ни овог говорног подручја још увијек немамо.

⁸ М. Вујичић, *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, ЦАНУ, Подгорица 1995, 1-141.

⁹ Р. Стијовић, *Говор Горњих Васојевића*, Српски дијалектолошки зборник, књ. LIV, САНУ, Београд 2007, 324 + 9 карата.

¹⁰ Р. Стијовић, *Из лексике Васојевића [диференцијални речник говора Васојевића]*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVI, САНУ, Београд 1990, 119-380.

¹¹ М. Стевановић, *Главне дијалекатске црте васојевићког говора*, Извјештај о раду Задужбине Луке Ћеловића Требињца, Београд 1933/34, 188-191; Т. Марсенић, *Из народног говора васојевићког краја*, Расковник, Београд књ. 19 (1975), 104-112; књ. 20 (1975), 119-120; књ. 21 (1975), 113-118; Р. Алексић, *О говорима Црне Горе (Г. Васојевићи, Колашин, Беране)*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића II (1935), 21-25; III (1936), 13-14; V (1937), 15-16; Љ. Рајковић, *Прилог познавању горњовасојевићког говора*, Расковник, књ. 27 (1981), 132-134; књ. 28 (1981), 93-94; књ. 29 (1981), 68; Р. Стијовић, *Неке црте говора Васојевића*, у: *О српским народним говорима* (Међународни научни скуп), Деспотовац 1997, 141; *Фрикативи ф и х у говору Васојевића*, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица–Нови Сад–Београд 2004, 489-497.

¹² Г. Ружичић, *Акценатски систем пљеваљског говора*, Српски дијалектолошки зборник, књ. III, Београд 1927, 115-176; Д. Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, Гласник Одјелења умјетности, књ. 8, ЦАНУ, Подгорица 1988, 79-107.

О најмаркантнијим синтаксичким особинама говора Потарја имамо рад проф. Драге Бојовић: *Из синтаксе говора Потарја*¹³.

Дакле, са овог говорног подручја издвајамо у првом реду недостатак опсежнијих студија о мојковачком и бјелопољском говору, посебно са могућношћу указивања на неке специфичности бјелопољског говора, његову сличност са сродним говорима србијанског Полимља и новопазарско-сјеничким, као и простирање његових изоглоса на сусједно мојковачко говорно подручје.

3.4. О говору рожајског краја, на основу литературе, имамо представу тек о неким лексичким особеностима видљивим из *Рожајског рјечника* И. Хаџића¹⁴.

Недовољно је на сјевероистоку испитан и плавско-гусињски крај (од ријетких појединачних радова издвајамо извјештај П. Ђорђића о теренском истраживању ове области: *Белешке о гусињском говору* и рад Д. Ћупића: *Рефлекси полугласа у говору плавско-гусињске зоне*¹⁵) и област Андријевице.

Ово подручје завређује знатно више пажње у даљим дијалектолошким радовима будући да његов положај на самој граници са Албанијом, као и нехомогена конфесионална структура становништва (православни и муслимански живаљ у плавско-гусињском и рожајском подручју) иницирају некомпактност у језичком погледу и могућност испитивања међујезичких утицаја и преплитања.

„ИСТОЧНОЦРНОГОРСКИ ДИЈАЛЕКАТ” М. СТЕВАНОВИЋА И ГОВОРИ ЈУГОИСТОЧНЕ ЦРНЕ ГОРЕ У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

4. Свакако да је најобухватнију студију о говорима источне Црне Горе написао Михаило Стевановић – *Источноцрногорски дијалекат*¹⁶ – и она заузима централно мјесто у прегледу литературе о источноцрногорском говорном комплексу. Међутим, овом студијом

¹³ Драга Бојовић, *Из синтаксе говора Потарја*, Српски језик, бр. XIII/1-2, Београд 2008, 323-342.

¹⁴ И. Хаџић, *Рожајски рјечник. Грађа за дифференцијални рјечник народног говора рожајског краја*, Културни центар Рожаје, Рожаје 2003, 1-229.

¹⁵ П. Ђорђић, *Белешке о гусињском говору*, Задужбина Луке Ђеловића Требињца, Београд 1933/34, 183-188; Д. Ћупић, *Рефлекси полугласа у говору плавско-гусињске зоне*, Јужнословенски филолог LVI, Београд 2000, 1281-1285.

¹⁶ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIII (1935), 1-129.

дијалекатски је детаљније обухваћено једино подручје које данас припада југоисточној Црној Гори.

4.1. Стевановић је предјелом источне Црне Горе означио простор од Скадарског језера испред Хумског блата, ондашњом границом према Арбанији, Проклетијама и Руговским планинама, па даље према сјевероистоку. У ову област, према Стевановићевим ријечима, улазе: Зета са Подгорицом и Љешкопоље, Пипери, Кучи, Братоножићи и Васојевићи. Цијелу ову групу говора Стевановић дијели на четири говорне гране: а) зетскоподгоричку; б) пиперску; в) кучкобратоножићку; г) васојевићку. Појаве је Стевановић ипак посматрао као цјелину у све четири говорне области.

Преглед језичких особина овог подручја Стевановић даје управо осврћући се на специфичности и диференцијалне особине помених грана источноцрногорског дијалекта.

Дата је анализа фонетских (вокали и консонанти) (т. 1-115) и морфолошких особина (т. 115-209), а студијом су обухваћене и дијалекатски најмаркантније појаве из синтаксе падежа и глагола (т. 209-275). Акцент није разматран појединачно, већ се представа о акцентским приликама на овом подручју добија из цјелокупног рада.

У оквиру фонетског система (вокали) Стевановић је највећу пажњу посветио полугласнику и његовим рефлексима (т. 1-22). На овом подручју то је редуциран глас вокалске боје између *a* и *e*. Редуцираност је посебно изражена у пиперској и кучкобратоножићкој говорној групи.

Стевановић наводи и појаву назализације крајњег гласа са рефлексом полугласа *b*, или *b_a*, *b^a*, или *e* (т. 17) на подручју Куча, Братоножића, плавско-гусињског краја, и „понекад у суседном делу Васојевића¹⁷”, али будући да ни у српским ни у другим словенским говорима није било историјских услова да се полугласник назализује, он ту појаву назива „привидном назализацијом”.

Детаљније је обрађен рефлекс старог *jata* и икавизам рефлекса дугог *jata* код погоричких и плавско-гусињских муслимана (т. 22-35) за који сматра да је у питању подражавање икавизма са подручја икавских босанских крајева, са којима су имали трговачке и родбинске везе.

4.2. Стевановићев рад је систематичан опис дијалекатских особина источноцрногорских говора. Као најбитнија особина источно-

¹⁷ Исто, 17.

црногорских говора узима се чување старог полугласника, иако на цијелој територији не са истом досљедношћу.

Овај рад је први синтетски рад о групи говора у Црној Гори, међутим, да би се поједине појаве у народним говорима источног дијела Црне Горе могле уопштавати, неопходно је добити монографије и других неиспитаних, или недовољно испитаних области. То су у првом реду већ поменуте неиспитане области на сјевероистоку Црне Горе.

5. Неспорно је да је Стевановићев рад из 1934. године аутентично пренио стање у овој говорној области, али се данас стање, кад су у питању неке карактеристике, унеколико измијенило и стога се у литератури на више мјеста могу срести конфронтације, неслагања, која истовремено стварају простор за даља истраживања која би допринијела расвјетљавању спорних питања.

Наводимо неке од таквих ставова у литератури.

5.1. Д. Ћупић у свом раду *Говори Црне Горе у проучавању Михаила Стевановића*¹⁸ истиче да је „рефлекс полугласа мимо вриједности *a* на цијелом подручју био израженији у вријеме испитивања ових говора него што то показује данашње стање. Разлог томе је свакако понајвише утицај школе и подизање опште културе становништва, при чему је све више стандардна књижевна артикулација гласова узимала маха¹⁹”.

У цијелој студији Стевановић је примарну пажњу посветио полугласнику. Помиње и лабијализацију вокала *a*, односно *b^a*, посебно изражену у пиперском селу Црнци²⁰. Ни ова појава се у пиперском говору данас не срета²¹.

Ово је још једна ставка конфронтације у литератури када су у питању источноцрногорски говори, гдје очигледно долази до раскорака између некадашњег стања које је Стевановић у својој студији тада забиљежио и савремених токова на овом говорном подручју.

5.2. Међутим, ово нијесу и једина неслагања која нам литературу нуди. Иако је у Стевановићевом раду подјела извршена на четири дијалекатске гране, основна дистинкција је извршена на основу

¹⁸ Д. Ћупић, *Говори Црне Горе у проучавању Михаила Стевановића* (Радови са научног скупа), Научни скупови, књ. 59, Одјелјење умјетности, књ. 21, ЦАНУ, Подгорица 2002, 125-132.

¹⁹ Исто, 129.

²⁰ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 17-18.

²¹ Д. Ћупић, *Н. д.*, 129.

акцентуације па се на једној страни издвајају говори Зете (са Подгорицом), Куча, Братоножића, и Пипера, а на другој је говор Васојевића. Први имају двоакценатски систем, а Васојевићи четвороакценатски, иако дистрибуција тих акцената није иста као у новоштокавском говору херцеговачког типа. По мишљењу проф. Јовановића, када је у питању акценат „свако обједињавање говора Пипера, Куча и Братоножића у исту дијалекатску јединицу је условно, јер утицаји различитих акценатских система из окружења, почели су да нарушавају изворни пиперски двоакценатски систем”²².

5.3. Д. Петровић у раду *Судбина консонантских група си, шч, шћ, жћ у говору Зете*²³ критички се осврће на опис појединих говорних грана у Стевановићевом дијалекатском првенцу те истиче да је зетски говор описан „у неким детаљима” у Стевановићевој студији, „каже се у детаљима због тога што је аутор главнину грађе за овај рад сабрао у Пиперима и Кучима, док су остали дјелови источне Црне Горе (Зета, Братоножићи и Васојевићи) посматрани од случаја до случаја и то углавном када су подаци били толико маркантни да се нису могли заобићи (Васојевићи скоро ни тако)”²⁴.

5.4. Ово су само неки примјери који говоре о извјесној неподударности Стевановићеве студије и савремених ставова у литератури, неподударности које су, с обзиром на вријеме када је Стевановићева монографија настала, и очекиване будући да ни језик, ни дијалекти у њему нијесу статични.

6. Поред Стевановићеве монографије која је до сада једина обухватила једно читаво подручје на дијалекатској карти Црне Горе, као што смо истакли, то је данашње подручје југоисточне Црне Горе (Васојевићи су дати само у неким детаљима), са овог подручја у литератури издвајамо и рад М. Стевановића: *Систем акцентуације у пиперском говору*²⁵ гдје су „специфичне акценатске прилике на југу Пипера добиле посебно мјесто”²⁶; затим радове Драгољуба Пе-

²² М. Јовановић, *Систем акцентуације у говору Пипера – од Стевановићевог описа до савременог стања*, у: *Живот и дјело академика Михаила Стевановића* (Радови са научног скупа, Подгорица 16. и 17. маја 2002. године), Научни скупови, књ. 59, Одјељење умјетности, књ. 21, ЦАНУ, Подгорица 2002, 133-146.

²³ Д. Петровић, *Судбина консонантских група си, шч, шћ, жћ у говору Зете*, Отисак из Зборника за филологију и лингвистику, књ. XI, Нови Сад 1968.

²⁴ *Исто*, 273.

²⁵ М. Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд 1940, 67-184.

²⁶ М. Јовановић, *Н. д.*, 141.

тровића: *Из акцентолошке проблематике зетких говора и Две особине гласовног система пиперског говора*²⁷. Овдје је потребно напоменути да се исти аутор у више радова бавио и говором Врачана у Зети²⁸. Увид у важније особине говора Зете доноси и Ћупићев рад: *Преглед главнијих особина говора Зете*²⁹.

Посебно издвајамо и рад проф. М. Јовановића: *Систем акцентуације у говору Пипера – од Стевановићевог описа до савременог стања*³⁰, гдје је аутор навео неке посебности у савременом пиперском акценатском систему које се послје шест деценија од Стевановићевог описа примјећују.

БУДУЋИ ЗАДАЦИ ЛИТЕРАТУРЕ О ГОВОРИМА ИСТОЧНЕ ЦРНЕ ГОРЕ

7. У литератури се у више наврата наводе и задаци који се стављају пред истраживаче кад је у питању дијалекатски комплекс источне Црне Горе.

Проф. Јовановић у раду *Систем акцентуације у говору Пипера – од Стевановићевог описа до савременог стања*, који посебно указује на правце утицаја различитих система акцената на изворни пиперски прозодијски систем, истиче потребу да географске домашаје дугоузлазног акцента у говору Пипера треба јасније утврдити, као и дати прецизнији опис акценатских иновација које у Пипере стижу са југа преко села Рогама³¹.

²⁷ Д. Петровић, *Из акцентолошке проблематике зетких говора*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII-XXVIII, Нови Сад 1984-1985, 609-613; *Две особине гласовног система пиперског говора*, Прилози проучавању језика, књ. 1 (1965), 113-116.

²⁸ Д. Петровић, *Главније особине акценатског система у говору Врачана*, Зборник филологије и лингвистике XVI/2 (1973), 173-195; *Гласовне особине говора Врачана у Зети*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад XV/I (1972), 179-210; *Морфолошке особине у говору Врачана*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад XVI/1 (1973), 201-233; *Из синтаксичке проблематике говора Врачана*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад XVII/1 (1974), 161-182.

²⁹ Д. Ћупић, *Преглед главнијих особина говора Зете*, Лужнословенски филолог XXXIII (1977), 265-284.

³⁰ М. Јовановић, *Систем акцентуације у говору Пипера – од Стевановићевог описа до савременог стања*, у: *Живот и дјело академика Михаила Стевановића* (Радови са научног скупа, Подгорица 16. и 17. маја 2002. године), Научни скупови, књ. 59, Одјељење умјетности, књ. 21, ЦАНУ, Подгорица 2002, 133-146.

³¹ *Исто*, 146.

7.1. Када је у питању дијалекатско подручје источне Црне Горе, истиче се и потреба да се прецизније утврде утицаји сусједних албанских говора на извјесне говорне карактеристике. Наводимо неке од ставова у литератури који се крећу у том правцу.

Д. Ђупић истиче: „Стање у говорима Зете са Љешкопољем, Куча и Братоножића, као и муслимана у Подгорици, Бару, Плаву и Гусињу, те у Мрковићима – слаже се са стањем у албанским гегијским говорима, тј. да се на цијелом овом подручју јављају два латерала – *l* и *l̥*. Због те чињенице сасвим је логично прихватити већ изграђен став лингвистике да се ради о утицају албанских говора, што, опет, не значи да нека питања оvdје не могу бити интересантна за расправљање”³².

Исти аутор констатује да се не може у потпуности говорити о језичкој компактности плавско-гусињске зоне јер се ради о становништву двију конфесија (православних и муслимана), као и о различитом поријеклу становништва (већини су преци из Куча, али и из других крајева Црне Горе и Васојевића), па су на том подручју измијешани различити говорни типови, а уз то, и албански језик из сусједства је извршио извјестан утицај, особито на фонетизам говора. Такво стање на овом подручју свакако да захтијева дубљу анализу и самог говора и поменутог албанског утицаја³³.

7.2. Д. Петровић у свом раду *Две особине гласовног система типерског говора* констатује да „постојећа литература о црногорским говорима уз арбанску границу у погледу вриједности гласова *л* и *љ* истиче само један несумњив факат: поремећен однос између *л* и *љ*. Све остало је непрецизно: аутори се не слажу ни о основама са којих треба решавати проблем, ни о распореду и домету појаве, ни о њиној генези³⁴”. Јасно је да и оваква неслагања и супротстављеност ставова захтијевају да истраживачким прегнућем буду ријешени.

Исти аутор у другом раду³⁵ истиче, као један битан задатак пред будућом лингвистиком, проучавање пограничних албанских говора које би у њима открило и евентуалне корелате неким појавама

³² Д. Ђупић, *Латерали у говорима Црне Горе*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII – XXVIII, Нови Сад 1984-1985, 815.

³³ Д. Ђупић, *Рефлекси полугласа у говору плавско-гусињске зоне*, 1281.

³⁴ Д. Петровић, *Две особине гласовног система типерског говора*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1965, 114-115.

³⁵ Д. Петровић, *Судбина консонантских група *сц*, *шч*, *шћ*, *жћ* у говору Зете*, 240.

(као што су зетски рефлекси са *x*, *v*, *φ*) и на тај начин омогућити њихово комплексније сагледавање.

Такође за назализованост рефлекса полугласника у Кучима може бити претпостављен албански утицај³⁶, што је неопходно детаљније испитати.

7.3. Могући утицаји не морају се ограничити само на област уз албанску границу. На могућност испитивања и других утицаја упућују такође извјесни наводи из литературе. Тако проф. Јовановић, бавећи се судбином некадашњег полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе, Србије и Македоније, констатује да говори сјеверне Македоније, дијела југоисточне Црне Горе и јужне Србије, када је у питању рефлекс полугласника у јаком положају у ријечи, имају доста велики степен сагласности – „много већи од оног који би се, имајући у виду основне тенденције његове замјене на овим просторима, очекивао. Нелабијализовани вокал средње висине, средњег или задњег реда, заједничка је вриједност континуанта полугласника свих ових говора³⁷”. Имајући то у виду, и овдје би требало преиспитати и детаљније утврдити степен међујезичких утицаја, на чије постојање упућују овакви језички корелати.

8. Да закључимо.

Дијалекатски комплекс источне Црне Горе, изнијансиран и некохерентан, неједнако је и испитан. Кључно дјело са овог подручја, Стевановићева студија *Источноцрногорски дијалекат*, данас преваходно обухвата простор југоисточне Црне Горе (Васојевићи нијесу добили много мјеста у Стевановићевој студији), тако да је подручје сјевероисточне Црне Горе недовољно испитано. Постојећа литература, поред тога што нуди доста корисног материјала, иницира и нека питања која треба да постану императиви будућим истраживачким подухватима.

³⁶ „Одређене посебности налазимо и у неким говорима дуж албанске границе – говору Куча нпр. гдје се рефлекс полугласника на крају ријечи може изговорити назализовано: *смѠкв^аѳ^{ан}*, *овѳ^аѳ^{ан}*, *истѳ^акѳ^{ан}* и сл”. М. Јовановић: *Замјеници некадашњег полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе*, Српски језик, бр. 5/1-2, година V, Београд 2000, 415.

³⁷ М. Јовановић, *Судбина некадашњих полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе, Србије и Македоније*, Српски језик, број 8/1-2, година VIII, Београд 2003, 301.

Једно од често истицаних питања у литератури јесте питање утицаја албанског језичког супстрата на говор југоисточне Црне Горе уз границу.

Осим тога, иако постоје најопштији дијалекатски подаци, ипак се читује недостатак монографских студија са мојковачког, бјелопољског, пљеваљског подручја, а такође и плавско-гусињског, рожајског краја и Андријевице, што се тиче говора на сјевероистоку Црне Горе.

Предио данашње југоисточне Црне Горе, описан у Стевановићевој монографији, такође није коначно дат. Потребно је ревидирати поједине ставове, провјерити закључке који су аутентично пренијели стање тридесетих година прошлог вијека, када је Стевановићева студија настала, али се сада не могу безрезервно узимати. Томе би свакако допринијели детаљнији монографски описи зетског и подгоричког, кучкобратоножићког и пиперског подручја, будући да природни ток развоја језика иницира промјене и у самим дијалектима. Тек када се удовољи овим захтјевима савремене дијалектологије, комплетираће се дијалекатска слика подручја источне Црне Горе у литератури.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић, Радомир, *О говорима Црне Горе (Г. Васојевићи, Колашин, Берање)*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића: II (1935), 21-25; III (1936), 13-14; V (1937), 15-16.

Барјактаревић Данило, *Бихорски говор – фонетске особине и акценат*, Зборник Филозофског факултета у Приштини III, Приштина 1966, 9-79; *Морфолошке и синтаксичке особине*, Зборник Филозофског факултета у Приштини IV, Приштина 1967, 1-39.

Белић Александар, *Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIV, Београд 1935, 161-181.

Бојовић Драга, *Из синтаксе говора Потарја*, Српски језик, бр. XIII/1-2, Београд 2008, 323-342.

Вујичић Милош, *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, ЦАНУ, Подгорица 1995, 1-141.

Ђорђић Петар, *Белешке о гусињском говору*, Задужбина Луке Ћеловића Требињца, Београд 1933/34, 183-188.

Јовановић Миодраг, *Замјеници некадашњег полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе*, Српски језик, бр. 5/1-2, година V, Београд 2000, 407-417.

Јовановић Миодраг, *Систем акцентуације у говору Пипера – од Стевановићевог описа до савременог стања*, у: *Живот и дјело академика Михаила Стевановића* (Радови са научног скупа, Подгорица 16. и 17. маја 2002. године), Научни скупови, књ. 59, Одјељење умјетности, књ. 21, ЦАНУ, Подгорица 2002, 133-146.

Јовановић Миодраг, *Судбина некадашњих полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе, Србије и Македоније*, Српски језик, бр. 8/1-2, година VI-II, Београд 2003, 291-301.

Милетић Бранко, *О васојевећком и бјелопольском говору*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића за 1935. и 1937. годину.

Милетић Бранко, *О говорима Црне Горе (Бијело Поље, Васојевећи, Црмница)*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића: II (1935), 13-16; IV (1937), 21-25; V (1937), 30-32.

Петровић Драгољуб, *Главније особине акценатског система у говору Врачана*, Зборник за филологију и лингвистику XVI/2, Нови Сад 1973, 173-195.

Петровић Драгољуб, *Гласовне особине говора Врачана у Зети*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад XV/I (1972), 179-210.

Петровић Драгољуб, *Гласовни систем ровачког говора*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику VIII, Нови Сад 1965, 157-184.

Петровић Драгољуб, *Из акценатолошке проблематике зетских говора*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII-XXVIII, Нови Сад 1984-1985, 609-613.

Петровић Драгољуб, *Из синтаксичке проблематике говора Врачана*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад XVII/1 (1974), 161-182.

Петровић Драгољуб, *Једна типерска акценатска иновација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XL/2, Нови Сад 1997, 209-214.

Петровић Драгољуб, *Морфолошке особине у говору Врачана*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад XVI/1 (1973), 201-233.

Петровић Драгољуб, *Судбина консонантских група си, шч, шћ, жђ у говору Зете*, Отисак из Зборника за филологију и лингвистику, књ. XI, Нови Сад 1968, 237-241.

Петровић Драгољуб, *Требаљево – фонолошки опис говора*, Фонолошки описи, Сарајево 1981, 551.

Петровић Драгољуб, *Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, Критике и прикази, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад 1986.

Пешикан Митар, *Један општи поглед на црногорске говоре*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXII/1, Нови Сад 1979, 149-169.

Пижурица Мато, *Говор околине Колашина*, Посебна издања, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 2, ЦАНУ, Титоград 1981, 1-248.

Пижурица Мато, *Из ономастике Роваца*, Прилози проучавању језика, бр. 7, Нови Сад 1971, 167-187.

Пижурица Мато, *Неке особене форме изражавања императивности у говору Роваца*, Прилози проучавању језика, књ. 8, Нови Сад 1972, 41-45.

Пижурица Мато, *Употреба падежа у говору Роваца*, Прилози проучавању језика, књ. 3, Нови Сад 1967, 143-177.

Ружичић Гојко, *Акцентски систем пљевалског говора*, Српски дијалектолошки зборник, књ. III, Београд 1927, 115-176.

Секулић Момир, *Неке особености говора Бијелог Поља*, Часопис „Токови”, књ. 2-3, св. 1, Иванград 1971, 165-176.

Стевановић Михаило, *Главне дијалекатске црте васојевићког говора*, Извјештај о раду Задужбине Луке Ћеловића Требињца, Београд 1933/34, 188-191.

Стевановић Михаило, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIII (1935), 1-129.

Стевановић Михаило, *Систем акцентуације у пиперском говору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд 1940, 67-184.

СТИЈОВИЋ Рада, *Говор Горњих Васојевића*, Српски дијалектолошки зборник, књ. LIV, САНУ, Београд 2007, 324 + 9 карата.

СТИЈОВИЋ Рада, *Из лексике Васојевића [диференцијални речник говора Васојевића]*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVI, САНУ, Београд 1990, 119-380.

СТИЈОВИЋ Рада, *Неке црте говора Васојевића*, у: *О српским народним говорима* (Међународни научни скуп), Деспотовац 1997, 141.

СТИЈОВИЋ Рада, *Фрикативи ф и х у говору Васојевића*, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица—Нови Сад—Београд 2004, 489-497.

Ћупић Драго, *Библиографија говора Црне Горе*, у: *Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању* (Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983), Научни скупови, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 3, ЦАНУ, Титоград 1984, 97-129.

Ћупић Драго, *Говори Црне Горе у проучавању Михаила Стевановића* (Радови са научног скупа), Научни скупови, књ. 59, Одјељење умјетности, књ. 21, ЦАНУ, Подгорица 2002, 125-132.

Ћупић Драго, *Латерали у говорима Црне Горе*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII – XXVIII, Нови Сад 1984-1985, 815.

Ћупић Драго, *Осврт на бјелопољски говор у Црној Гори*, Српски језик, бр. 9/1-2, година IX, Београд 2004, 515-519.

Ћупић Драго, *Основне особине говора Пљеваља*, Гласник Одјељења умјетности, књ. 8, ЦАНУ, Подгорица 1988, 79-107.

Ћупић Драго, *Рефлекси полугласа у говору плавско-гусињске зоне*, Јужнословенски филолог LVI, Београд 2000, 1281-1285.

Хацић Ибрахим, *Рожајски рјечник. Грађа за диференцијални рјечник народног говора рожајског краја*, Културни центар Рожаје, Рожаје 2003, 1-229.

Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању (Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983), Научни скупови, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 3, ЦАНУ, Титоград 1984, 1-259.

Danijela RISTIĆ

EASTERN MONTENEGRO SPEECHES IN THE PREVIOUS
SCIENTIFIC LITERATURE

Summary

The paper gives an overview of the previous literature on the speeches of Eastern Montenegro. Special attention is dedicated to M. Stevanovic's dialect study „East Montenegrin dialect”, and it is pointed to a lack of more comprehensive studies from the dialect area of North Eastern Montenegro. Besides the fact that it offers a lot of useful material, the paper demonstrates that the existing literature initiates some issues that should become imperatives in the future research ventures. In that sense, I tried to give certain guidelines that should be followed in further dialect researches of the speech area of Eastern Montenegro.

Key words: the speeches of Eastern Montenegro, *East Montenegrin dialect*, the dialect area of North Eastern Montenegro, the dialect area of South Eastern Montenegro, dialect studies, future literature tasks